

## ОБҐРУНТУВАННЯ СПОСОБУ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ, АДЕКВАТНОГО ДО ДІЙНОСТІ

Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В'ячеслава Чорновола

*Проаналізовано шляхи формування світогляду, адекватного до дійсності, в умовах плюралізму світоглядних концепцій. Обґрунтовано, що для досягнення зазначеної мети треба сформувати гносеологічну частину світогляду.*

### Вступ

Предметом дослідження, результати якого викладено в цій публікації, є пошук та обґрунтування таких напрямів освітнього впливу на майбутніх фахівців, чия праця пов'язана з ризиком, підвищеною відповідальністю, наслідком яких буде формування у зазначених осіб світогляду, що сприятиме максимальній ефективності та надійності їх роботи. На якість фахової діяльності впливає низка чинників. До них належать, зокрема, опанування особою теоретичних знань, формування навичок виконання фахових завдань, сформованість спектру психологічних властивостей. До зазначених параметрів належать також особливості світогляду. Значущість особливостей світогляду для фахової діяльності, скажімо, працівників авіації, зумовлена різними аспектами цього зв'язку. Як приклад, можна навести такі елементи світогляду як забобони. Очевидно, що вони не повинні впливати на діяльність льотчика. Водночас не таємниця, що принаймні частина льотчиків та космонавтів є залежними від цього негативного явища. Поширені забобони також серед студентів, у тому числі серед майбутніх працівників авіації. Робота льотчиків пов'язана з постійною зміною умов фахової діяльності. Це, для прикладу, постійне перенавчання на нову техніку, видозміни вантажу, підвішеного до літального транспортного засобу у разі транспортних перевезень, які істотно впливають на спосіб їхнього транспортування; особливості виконання завдань у разі бойових вильотів військових льотчиків; різні нештатні ситуації, які час від часу виникають під час польотів у всіх видах літальних транспортних засобів та ін. Зміни емоційного стану, зосередженості на виконанні поставлених завдань, викликані можливим негативним впливом якоїсь ірраціональної прикмети, особливо в умовах обмеженого часу на прийняття рішень, можуть призвести до невиконання поставлених завдань, людських жертв, матеріальних збитків. Зазначене зумовлює важливість досліджень, спрямованих на формування світогляду адекватного до дійсності, що й виступає метою дослідження.

### Аналіз публікацій

Серед публікацій, предметом яких є дослідження світогляду, найближчими до аналізованої проблеми є ті, в яких зосереджено увагу на адекватності світогляду до дійсності, на вивченні наукового світогляду та формуванні світогляду в процесі навчання [1–3]. Однак на підставі цих та інших праць, які стосуються наукового світогляду можна висувати лише загальні рекомендації щодо подолання забобонності, які зводяться до підвищення освітнього рівня, тобто надання людині

істинних знань, що повинно призвести до спростування хибних знань, до яких належать в тому числі забобони. Водночас виконання такої загальної рекомендації в сучасному суспільстві є практично неможливе, якщо не розроблені механізми досягнення людиною істинних знань. Адже, для прикладу, і віруюча людина, і атеїст вважають істинним різне знання; подібно до цього, прибічник матеріалістичної онтології та прибічник ідеалізму також формуватимуть у студента (або принаймні прагнутимуть до цього) різний світогляд. У такому разі ті "істинні" знання, які отримуватиме, скажімо, студент, залежатимуть від того, який викладач їх навчатиме – один викладач навчатиме одних істин, а інший – інших. Отже, потрібно виявити та обґрунтувати такі пріоритети в гуманітарній освіті, які забезпечать формування істинного світогляду незалежно від світоглядних орієнтирів викладача.

### Основна частина

Методика дослідження полягає в аналізі процесу формування світогляду й виявленні тих гносеологічних принципів, знань з різних наук, навичок пізнавальної діяльності та здатності до саморефлексії щодо особисто виконуваних пізнавальних дій, завдяки яким людина свідомо формує свій світогляд поступово відкидаючи хибні його складові (в тому числі забобони) та замінюючи їх істинними знаннями.

Насамперед доцільно зафіксувати особливості світоглядних орієнтацій в сучасному українському суспільстві. Вони є дуже різноманітні. Ця різноманітність визначається такими чинниками:

1. Світогляд частини людей ґрунтується на типових світоглядах. Типові світогляди – це такі, основні положення яких викладено в текстах, що зафіксовані в друкованій продукції, або передаються усною традицією. До таких можна віднести всі онтологічні концепції, розроблені філософами, кожна з яких може стати основою для побудови світогляду певної конкретної особи. До типових світоглядів належать також релігійні світогляди (в Україні зафіксовано релігійні організації більше п'ятдесяти конфесій).

2. Світогляд частини людей, хоч і має в своїй основі певний типовий світогляд (той, до якого її з дитинства спонукало оточення, а це переважно близькі родичі), однак з тих чи інших причин особа не є дуже послідовною. Непослідовність, дуже часто внутрішня суперечливість світогляду є поширеним явищем. В одних ситуаціях людина часто діє на підставі одних принципів, а в інших – на підставі принципів, несумісних з попередніми. Це явище має різні причини, повний аналіз яких не є предметом даного дослідження. Достатньо констатувати як

факт, що досить поширеним є еклектичний світогляд: у професійній діяльності, у разі нормальних обставин, коли результат діяльності залежить переважно від самої людини і легко передбачуваний, людина може керуватися раціональними підходами, науковим знанням; у непрофесійній діяльності, або у разі професійної діяльності в екстраординарних умовах, в яких результат важко передбачити, людина може керуватися положеннями релігії, або ж несумісними і з наукою, і з релігією забобонами, псевдонауковим знанням.

Окрім відмінностей світоглядів за ступенем їх послідовності, а отже й несуперечливості, істотною особливістю є різний ступінь рефлексії особи над власним світоглядом. Тут можна виділити два полярні підходи. Зокрема, частина людей абсолютно не задумується над своїм світоглядом, він стихійно сформувався, і вони підсвідомо керуються цими поглядами у своєму житті, у визначенні стратегії й тактики свого життя, у щоденних прийняттах різного роду рішень. Протилежними до згаданих є люди, які намагаються свідомо керувати своїм світоглядом, зіставляючи основні положення різних його компонентів і активно вилучаючи з нього ті знання, які вважають необґрунтованими. Ступінь саморефлексії, тобто свідомого ставлення до свого світогляду, активної установки на підвищення адекватності свого світогляду до дійсності решти людей можна було б оцінити довільним числом між 0% і 100%.

Очевидно, що серед цієї множини послідовних та еклектичних світоглядів, еклектичні, а отже суперечливі, не можуть виявитися істинними, а серед послідовних істинним може виявитися лише якийсь один тип світогляду. В такому разі напрошується думка: щоб людина не керувалася в своїх діях хибним знанням, до яких треба віднести і хибні типові світогляди, і забобони, треба виявити, який зі світоглядів є істинним і саме це знання давати студентам. Однак, як було зазначено вище, в умовах світоглядного плюралізму це стає недосяжним, оскільки прибічник кожного зі світоглядів стверджує, що саме його світогляд є істинним, а всі решта – хибні.

Усунути цей плюралізм світоглядів неможливо у разі, коли є суперечність інтересів між різними прошарками суспільства. Врешті завдання зводиться не до усунення плюралізму, а до усунення зі свідомості людей хибних світоглядних систем чи хибних компонентів світоглядів. У такому разі можна було б сформулювати іншу рекомендацію: особі, яка формує світогляд, треба ознайомитися з тією множиною світоглядів, які розроблено протягом історії людства, виявити істинний світогляд і впорядкувати свої погляди на світ відповідно до нього. Водночас такий метод формування світогляду, адекватного до дійсності, також є досить складним і недостатнім для досягнення поставленої мети. З одного боку, на заняттях з релігієзнавства та філософії студенти мали б отримати основні знання про різні типи світоглядів. З іншого – велика когорта філософів, релігієзнавців виключно цим і займаються протягом усього свого життя (зіставленням різних типів

світоглядних систем, та виявленням переваг одних систем перед іншими) – однак це не призводить до формування в них однакового (істинного) світогляду. Отже, самого ознайомлення з різними світоглядними системами є недостатньо для формування в особи світогляду, адекватного до дійсності.

Якщо настільки значні перепони у формуванні істинного світогляду є у філософів, фахівців зі світоглядів, то для нефілософів ці перепони будуть значно більшими. У підсумку нефілософи, тобто споживачі знань про світоглядні концепції (це переважна більшість людей) досить поверхнево сприймають світоглядні знання. Про це свідчить таке спостереження: "В Англії XVII століття матеріалізмом захоплюються захисники старого режиму, аристократи, прихильники абсолютизму. Причина й тут ясна. Ті люди, з якими були "в суперечності" англійські аристократи часів реставрації, були крайніми релігійними фанатиками; щоб "зробити протилежне" їм, реакціонерам довелося дійти до матеріалізму. У Франції XVIII століття було якраз навпаки: за релігію стояли захисники *старого* ладу, і до матеріалізму прийшли крайні революціонери" [4, с. 164]. Подібний спосіб мислення маємо наприкінці XX століття в Україні. Щойно був подоланий суспільний організм, в якому пануючу ідеологію намагалися обґрунтувати матеріалізмом, як у газетах з'явилися статті з промовистими заголовками "Настала доба ідеалізму". Подолання попередніх суспільних організмів веде до дискредитації їх ідеології та тих філософських концепцій, якими її намагались обґрунтувати. Прибічники протилежних ідеологічних, світоглядних та онтологічних концепцій відразу використовують сприятливі умови для утвердження своїх світоглядних концепцій. Основна ж маса людей внаслідок різних причин, зокрема, конформізму, небажання входити в конфлікт з ситуаційно переважаючою світоглядною концепцією (тобто зі своїм оточенням, яке може виявитися активним її носієм) декларує свою прихильність до цієї концепції. Отже, переважна більшість людей приймають певний світогляд не тому, що він істинний, чи хибний, а тому що до цього їх спонукають традиції оточення, або переважаюча, агресивніша суспільна сила.

Про неглибоке засвоєння широкими верствами населення різних світоглядних концепцій (їх можна отождентити з онтологічними концепціями) свідчить також дуже поширений еклектизм світоглядів. Утворення світоглядів-конгломератів, тобто таких, які є наслідком поєднання компонентів, між якими насправді нема жодного зв'язку, означає, що між частинами світогляду є суперечності. Адже відмінність між світоглядами полягає в тому, що за основу в них узяли різні, несумісні положення. Якби ці суперечності були наочними, людина помічала б їх, і, вочевидь, не допускала б у свій світогляд. Однак ці суперечності не є наочними, явними. Тому для їх виявлення треба глибоко проникнути в початкові положення і тих, і інших поглядів, і лише після такого логічного опрацювання можна виявити суперечність. Отже, еклектичність світогляду є

свідченням того, що особа насправді не аналізує витоки прийнятих нею знань, не узгоджує між собою початкові положення різних компонентів своїх знань. Таке ставлення до свого світогляду можна характеризувати як поверхневе.

Щоб з'ясувати, яким чином можна досягнути формування в особі світогляду, адекватного до дійсності, проаналізуємо, які є шляхи отримання знань, який ступінь достовірності знань, отримуваних тим, чи іншим шляхом, а також, які потрібно мати знання, щоб керуватись ними особа сама постійно упорядковувала, вдосконалювала свій світогляд, підвищувала частку істинних знань у ньому. Отримані принципи повинні бути об'єднані в певне гносеологічне раціональне ядро. Наслідком навчального процесу повинно бути формування в світогляді особи цього раціонального гносеологічного ядра, завдяки якому людина постійно, протягом свого життя, свідомо активно виявлятиме хибні компоненти в своєму світогляді та вилучатиме їх, замінюючи істинними. Цей шлях до формування світогляду, адекватного до дійсності, можна пояснити такою аналогією. Серед множини програмних продуктів, які містяться в персональному комп'ютері, повинен бути такий програмний продукт, який виявляє деструктивні елементи в програмному забезпеченні та вилучає їх, тобто антивірус. Основним елементом, ядром світогляду повинен бути такий "когнітивний антивірус", який забезпечує вилучення хибних тверджень з множини тих знань, які людина тлумачить як достовірні, недопущення в цю множину тих тверджень, які можуть мати статус лише припущень, тобто які можуть в подальшому виявитися хибними. У підсумку, незалежно від того, яким був початковий світогляд особи, отриманий нею починаючи з дитинства під впливом оточення, з часом вона поступово сама трансформує своє світорозуміння в світогляд з максимальним ступенем відповідності до дійсності. Світогляд, який містить зазначене раціональне гносеологічне ядро, можна назвати раціональним, оскільки, це забезпечує пріоритет більш обґрунтованих знань у разі формування чи зміни переконань.

Однією з основних вимог до знань, повинна бути вимога не завищувати ступінь обґрунтованості знань. Якщо якась знання не підтверджене емпіричним шляхом, або не отримане логічними операціями з інших знань, підтверджених емпіричним шляхом, то таке знання можна тлумачити лише як припущення і не надавати йому статус істинного. Здавалося б що це достатньо очевидна вимога, однак переважна більшість людей не в стані послідовно дотриматись цієї вимоги. Для багатьох людей достатньо того, що кілька з них повідомлять про існування чупакабри, Лох-неського чудовиська чи якоїсь іншої істоти, існування якої ніхто не може підтвердити ні емпірично, ні логічно, для того щоб повірити в її існування. Для величезної кількості людей достатньо слів, мовлених з екрана телевізора, радіо, чи написаних в якомусь документі, або ж мовлених старшим поколінням з їхнього оточення, щоб прийняти знання, які можуть мати статус лише припущення,

за істинні. В будь-якій науці (окрім псевдонаук) для того, щоб прийняти як істинне знання про існування якоїсь рослини, тварини, космічного об'єкта потрібно, щоб довільна кількість людей, які бажають пересвідчитися в існуванні цих предметів, мали змогу спостерегти їх.

Відкидання авторитету як підстави для прийняття певних знань як істинних в науці відбулось ще в період становлення науки Нового часу. Ці думки можна знайти в багатьох тогочасних науковців, скажімо в Роберта Гука, та філософів, скажімо у Френсіса Бекона, які прагнули відкинути гносеологічні принципи схоластики. Недопустимість використання авторитету як критерію істинності нових наукових положень є очевидна для сучасної науки. Однак ця проста вимога практично недоступна для переважної більшості сучасного освіченого суспільства у разі коли йдеться про їхній світогляд.

Не завжди є можливість перевірити фактичну істинність знань. Це, для прикладу, стосується загальних положень. Адже для повного підтвердження істинності загального твердження, потрібно підтвердити істинність зазначеного положення для кожного випадку, який воно охоплює, тоді як кількість цих випадків може бути дуже великою або безмежною. У такому разі підтвердженням є велика кількість повторів замірів наявності тієї чи іншої ознаки, дівості того чи іншого закону. Якщо знання підтверджується великою кількістю експериментів, якщо це знання матеріалізоване в технічних об'єктах, підтверджується практикою використання цих об'єктів під час багатократної, постійної роботи, то це загальне знання можна прийняти як істинне.

Щодо обґрунтованості знань треба додати також, що обов'язок обґрунтувати достовірність повідомлюваного знання лежить на тому, хто його сформулював. Не адресат знань повинен обґрунтовувати чи спростовувати запропоноване кимось знання, а той, хто запропонував це знання, повинен довести його істинність. Отже, той хто пропонує певну онтологічну концепцію, певний тип світогляду, повинен переконати споживачів цього знання, у фактичній істинності стверджуваного ним. Подібно до цього, якщо хтось стверджує, що, скажімо, існує якась істота під назвою чупакабра, або якась інша істота з якимись іншими ознаками, чи якийсь неживий предмет, то саме автор цього повідомлення і повинен навести обґрунтування, достатні для того, щоб адресати його повідомлення прийняли цю інформацію як істинну. В іншому випадку, раціонально, залежно від ступеню підтверджуваності запропонованих знань оцінити їх або як фактично хибні, або як припущення.

Послідовний перегляд елементів свого світогляду для виявлення чи не витлумачені в ньому як існуючі об'єкти, існування яких не підтверджено ані емпірично, ані логічно, тобто шляхом виведення з інших емпірично підтверджених знань, зможе змінити статус деяких об'єктів з таких, що однозначно існують на такі, існування яких не підтверджене.

Іншим джерелом прийняття припущень за

істинне знання є той факт, що деякі знання людина отримує методами індукції, аналогії чи іншими подібними методами, які дають у підсумку лише припущення. Водночас не усвідомлюючи що певне положення отримане саме таким шляхом, людина приймає його як фактично істинне. Аби уникнути таких хибних знань у своєму світогляді особа повинна мати високу культуру мислення, яку можна досягнути внаслідок опанування логіки, когнітивної психології, теорії наукової пізнавальної діяльності та інших дисциплін гносеологічного циклу. Щодо кожного твердження, яке міститься в світогляді, особа повинна бути спроможною встановити, наслідком яких пізнавальних дій воно є, а отже й оцінити ступінь достовірності цих знань.

Оскільки жодна людина не має змоги перевіряти всі знання, які вона черпає від інших осіб, то деякі знання, скажімо, опановувані під час навчання в середній чи вищій школі, вона все ж приймає і покладається при цьому не на авторитет, а на те, що ці знання отримані з дотриманням принципів науковості знань, отримані науковцями. Основним у цих принципах є принцип підтверджуваності, обґрунтованості знань.

Час від часу кожна людина актуалізує елементи свого світогляду. Наприклад, коли вона спостерігає, що хтось діє відповідно до певного забобону, або потрапляє в ситуацію, коли сама повинна прийняти рішення діяти чи ні відповідно до цього забобону, то в таких ситуаціях вона повинна бути спроможною піддавати сумніву ці свої знання, і якщо раніше ця особа прийняла, що забобони, це різновид хибних знань, то в подібних ситуаціях вона повинна відмовлятися від тих забобонів, які вона ще поділяє. Це також є наслідком принципу обґрунтованості знань. Якщо якесь знання необґрунтоване, хибне то від нього треба відмовитись, замінити на істинне, незважаючи на те, що воно пов'язує людину з близькою для неї спільнотою.

Окрім цих принципів науковості, завдяки яким людина не повинна приймати непідтвержене за істинне та свідомо замінювати хибні компоненти свого світогляду істинними, їй треба надати основні аргументи та контраргументи щодо різномірних типів світоглядів, накопичені протягом історії пізнавальної діяльності. Це є одне з тих знань, які людина повинна отримати вивчаючи релігієзнавство та філософію. Керуючись раціональним методом пізнання, на підставі цих

аргументів, вона матиме змогу виявити, який саме з типів світоглядів є адекватним до дійсності. Надаючи знання аргументів та контраргументів щодо тих чи інших світоглядних концепцій, світоглядне мислення людини роблять критичним. Адже критичним мислення стає тоді, коли людина розуміє обґрунтування знань, на якій підставі вони сформульовані. Лише в такому разі особа може оцінити наскільки обґрунтованими є самі ці обґрунтування. А це і є підставою для формування власної обґрунтованої думки, для здатності обґрунтовано критикувати думки інших.

Окрім зазначеного, особі, яка формує свій світогляд, у процесі навчання треба закласти розуміння важливості свідомого формування свого світогляду, потребу активного ставлення до цього завдання. У такому разі, вона використає логіко-гносеологічний інструментарій, використає аргументи та контраргументи щодо тих чи інших світоглядних концепцій і поступово формуватиме світогляд, який завдяки зазначеному гносеологічному раціональному ядру поступово підвищуватиме ступінь його відповідності в цілому до дійсності.

#### **Висновки**

На підставі проведеного аналізу можна зробити такі висновки. До основних світоглядних знань треба віднести знання з наук гносеологічного циклу, зокрема, знання з логіки, когнітивної психології, теорії наукової пізнавальної діяльності. Ця множина галузей знань повинна дати особі знання про принципи науковості знань, принципи оцінки достовірності знань, повинна сформувати здатність піддати сумніву всі компоненти своїх знань, з'ясувати способи їх отримання. Усі ці знання, як основна частина світогляду, тобто його "ядро", дадуть змогу поступово відкидати хибні компоненти світогляду замінюючи їх істинними, а також не приймати за істинне те, що може бути лише припущенням.

#### **Список літератури**

1. Вернадський В. І. Про науковий світогляд. – К., 1996. – 55 с.
2. Реализм мировоззрения и мировоззрение реализма. – К.: Наук. думка, 1992. – 195 с.
3. Касьян А. А. Контекст образования: наука и мировоззрение. – Нижний Новгород, 1996. – 184 с.
4. Плеханов Г. В. До питання про розвиток моністичного погляду на історію. – К.: Укр. вид-во політ. літ-ри, 1947. – 275 с.

И.З. Дуцяк

ОБОСНОВАНИЕ СПОСОБА ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ, АДЕКВАТНОГО К ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ

Проанализированы пути формирования мировоззрения, адекватного к действительности, в условиях плюрализма мировоззренческих концепций. Обосновано, что для достижения отмеченной цели нужно сформировать гносеологическую часть мировоззрения.

I. Dutsyak

GROUND OF METHOD OF FORMING OF WORLD VIEW, ADEQUATE TO REALITY

The ways of forming of world view, adequate to reality, in the conditions of pluralism of world view conceptions are analysed. Grounded, that for achievement of the noted purpose it is needed to form gnosiological part of world view.